

IV. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГРАМАТИКИ, СТИЛІСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ. РОЛЬ ТЕКСТУ В НАВЧАННІ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

РОЛЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ, КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ)

Людмила Васильєва

Львівський національний університет імені Івана Франка

Художній текст має, крім комунікативної, ще й естетико-комунікативну спрямованість. Це забезпечує в роботі з ним залучення студентів до процесу активної творчої діяльності і формує майже всі підвиди комунікативної компетенції: лінгвістичну, предметну (професійну), лінгвосоціокультурну, формально-логічну і паралінгвістичну. Важливою ланкою формування комунікативної компетенції є комунікативна стратегія, яку розробляють з урахуванням творчих резервів особистості студентів.

Ключові слова: художній текст, комунікативна компетенція, комунікативна стратегія, творча активність.

Предметом вивчення філології традиційно були і залишаються слово і словосполучення. Проте увагу дослідників завжди приваблював текст як вища одиниця мовленнєвої комунікації. Складність полягає в тому, що лінгвістичний підхід, який має тривалі традиції і ґрунтується на розгляді послідовності знаків за законами мови як системно-структурного утворення, при аналізі текстів не є вичерпним. Це пов'язано з тим, що структура тексту зумовлена не тільки власне мовними законами, але й законами мислення, що робить текст водночас вищою одиницею мовленнєво-розумової діяльності та мовленнєвою інтерпретацією дійсності, мовленнєвою моделі світу. З огляду на зазначене, текст стає головним об'єктом вивчення такої дисципліни, як психолінгвістика. Для сучасної психолінгвістики характерне розроблення аспектів мовної комунікації, які належать до проблеми „мова і мислення”, „мова і свідомість”. Звернення лінгвістів до тексту пов'язане також з їхнім інтересом до сфери мовленнєвого мислення. Для представників гуманітарних галузей текст є водночас і конгломератом навичкових структур й риторичних правил, і маніфестацією мовної особистості, і засобом мовленнєвого впливу. Саме тому проблема тексту набуває особливої актуальності.

Виникнувши на стику психології і лінгвістики, теорія мовленнєвої діяльності (психолінгвістика) розглядає мовленнєвий текст як результат мовленнєво-розумової діяльності людини, що дає підставу цій дисципліні трактувати його і як головну оди-

ницю комунікації, і як форму існування культури, і як відображення психічного життя людини.

У психолінгвістці при процесуальному підході текст кваліфікують як одиницю мовленнєвої діяльності, при статичному – як одиницю мовленнєвого мислення. Це дає можливість розглядати текст у прагматичному ракурсі, тобто з погляду продуцента (мовця) і реципієнта (слухача / читача). Прагматичний підхід до тексту дає змогу описати текст як елемент системи „дійсність – автор – текст – читач”, як створену в свідомості автора мовленнєву структуру дійсності, призначену для сприйняття читачем.

Традиційною є класифікація текстів за соціальними сферами їхнього функціонування (офіційно-ділові, газетно-публіцистичні, наукові, художні) і всередині сфер – за жанровими ознаками (наприклад, у публіцистиці виокремлюють нариси, фейлетони тощо). Такий підхід до тексту пов'язаний зі співвідношенням його елементів з функціональними елементами мовленнєвої комунікації і через це із системою мови як із системно-структурним утворенням.

У той же час можливий пошук диференційних ознак у текстах, в описах різними текстами дійсності, що дає можливість виявляти в них окремі світи, картини, моделі світу, а аналіз тексту дає змогу розглядати їх ще як прояв різних типів ментальності, свідомості авторів і, зрозуміло, типів особистості.

У тексті акумулюються і проявляються не лише всі лінгвістичні характеристики мовлення, а й психологічні особливості мовця.

З огляду на це текст містить великий потенціал засобів, які можна успішно застосовувати у викладанні іноземної мови в процесі навчання студентів комунікативної компетенції.

Комунікативна компетенція – це складна сукупність знань, умінь і навичок, які дають можливість адекватно продукувати і сприймати усні та письмові мовленнєві акти відповідно до зміни ситуації спілкування. У структурі кожного з підвидів комунікативної компетенції стосовно видів мовленнєвої діяльності виокремлюють лінгвістичну, предметну (професійну), лінгвосоціокультурну, формально-логічну і паралінгвістичну компетенції¹.

Лінгвістична компетенція є основою мовленнєвої діяльності. Вона сприяє розвитку в студента так званого „чуття” мови.

Предметної (наукової чи професійної) компетенції можна набути внаслідок оволодіння спеціальністю. Таким чином, вона безпосередньо пов'язана з формуванням професійної спрямованості особистості.

Накопичення знань, пов'язаних із засвоєнням лінгвосоціокультурного компонента комунікативної компетенції, є можливим у процесі усвідомлення людиною, яка виросла в одній національній культурі, суттєвих фактів, норм і цінностей іншої культури. Володіння лінгвосоціокультурною компетенцією – це не лише звичайне запам'ятовування студентом інформації про державу чи народ, мову яких він вивчає, тобто знайомство з реаліями їхнього життя, культурною спадщиною тощо. Головне в цьому процесі – формування позитивного ставлення до них.

¹ Термін „комунікативна компетенція” у 1972 році ввів Д. Хаймс, який розглядав її в таких чотирьох вимірах: граматична, соціолінгвістична, дискурсивна і стратегічна компетенція (Hymes D. On communicative Compeence // Sociolinguistics: Select reading / Ed. J.P. Pride and J.Holmes. – Harmondsworth, UK: Penguin, 1972. – P. 95–147).

До складу паралінгвістичної компетенції входять уміння і навички, пов'язані, зазвичай, з володінням мовним матеріалом на рівні його оформлення. Це, своєю чергою, передбачає сформованість усього діапазону вмінь, пов'язаних, зокрема, з діями студентів щодо міміки, жестів, а на письмі – використання розділових знаків.

Формально-логічна компетенція виходить передусім із розуміння студентом тексту (у широкому значенні слова).

Кожен з наведених вище компонентів комунікативної компетенції вимагає цілеспрямованої роботи щодо формування з урахуванням умов, мети та завдань навчання на визначеному етапі та в певному середовищі.

Слід враховувати і те, що навчання (у тому числі навчання іноземної мови) є організованим процесом, спрямованим на психічні дії студента з метою формування в нього певних знань чи їхній розвиток у певному конкретному напрямі. До уваги треба брати й те, що людина, засвоюючи другу, третю мову, вже не застосовує вроджених мовленнєвих функцій, які, зазвичай, задіяні лише при спонтанному оволодінні людиною першою мовою переважно в дитячому віці. Таким чином, щоб вивчити кожну наступну мову, людина має підключати до процесу навчання пам'ять, мислення, а головне – волю, реалізуючи важливий принцип дидактики – усвідомленості в навчанні. Виходячи з цього, застосування принципу комунікативності слід тлумачити з двох поглядів: по-перше, йдеться про комунікативну спрямованість навчання; по-друге – про комунікативну активність студентів. Отже, можна стверджувати, що викладач постійно перебуває в пошуку форм і методів реалізації принципу комунікативності, різних шляхів і способів оптимізації процесу навчання.

Вступивши на перший курс слов'янського відділення філологічного факультету, студенти за один рік навчання повинні навчитися брати участь у мовній комунікації іноземною мовою. Особливо це стосується таких головних видів мовленнєвої діяльності, як дешифрування, сприймання і продукування (аудіювання і читання), передача (усне і письмове мовлення) мовного повідомлення. Вважаємо, що вже із самого початку формуванню комунікативної компетенції студента-філолога особливо сприяє художній текст.

Художній текст, як було зазначено вище, відрізняється від інших видів текстів, крім комунікативної, ще й естетико-комунікативною спрямованістю, що забезпечує в роботі з ним залучення студентів до процесу активної творчої діяльності. Естетико-комунікативні мовленнєві навички дають можливість студентові не лише читати й адекватно сприймати текст саме як художній, але й вести бесіду про вплив художнього тексту на читача з опорою на ті знання з літератури, які він має.

Комунікативний підхід передбачає також розгляд самого художнього тексту з погляду функціонально-комунікативного опису мови, тобто як результату естетично спрямованої комунікативної мовленнєвої діяльності, і надання текстовому матеріалу більшого значення при різних методичних рішеннях викладача. Такий підхід до художнього тексту на цей час ще недостатньо розроблений.

Щодо важливого методичного завдання вивчення будь-якої іноземної мови – формування комунікативної компетенції, то художній текст сприяє передусім формуванню в студентів її лінгвосоціокультурного компонента: знайомить їх у невимушеній формі з побутом, особливостями національного характеру і реаліями культури народу, мову якого вони вивчають, створює в студентів позитивне ставлення до таких реалій.

Крім того, за допомогою художнього тексту в студентів паралельно формується і лінгвістична, і паралінгвістична, і формально-логічна компетенція. Розуміння змісту прочитаного, інтерпретація тексту, проникнення в підтекст вимагають значної інтелектуальної активності студентів, що стимулює навчальну діяльність і дає змогу зробити навчальний процес більш ефективним.

Психолінгвісти (Л.Г. Жабицька, Е.І. Кличнікова, В.О. Корман, О.І. Никифорова та інші) виокремлюють три етапи в процесі навчання читання художнього тексту: 1) безпосереднє сприйняття; 2) формування самостійного судження про ідейний зміст твору; 3) зміна під впливом прочитаного самої особистості. Ці етапи в практичному курсі іноземної мови (відповідно до його головного комунікативного завдання) відкривають шлях, на відміну від нехудожнього тексту, до повнішого впливу іншомовного художнього тексту на особистість студента через більш ефективне здійснення комунікативної, точніше естетико-комунікативної функції художнього тексту.

У роботі з художнім текстом необхідна і певна комунікативна стратегія, яка крок за кроком координує всі комунікативні дії студентів. Існує кілька поглядів щодо місця комунікативної стратегії взагалі в будь-якому комунікативному процесі, зокрема й у навчанні іноземної мови. Ю. Ребайн розрізняє три головні складники такого процесу: 1) пролог (оцінка ситуації, мотивація, визначення комунікативної мети); 2) дія (створення / сприйняття комунікативного плану, здійснення цього плану, результат здійснення); 3) епілог (наслідки мовленнєвого акту) [13: 182]. Е. Арндт звертає особливу увагу на стилістичний бік процесу мовної комунікації. Це вважаємо найсуттєвішим, оскільки будь-який текст, особливо художній, який є цілеспрямовано організованим засобом досягнення певної мети інтерактивного спілкування, за своєю структурою відповідає певному стилістичному завданню, яке залежить від позамовної мети. Схематично систему мовної комунікації представляємо так [11: 30]:

Чинники, які формують процес комунікації: Предмет Канал комунікації Слухач / читач Мовець / той, що написав текст (серед них і автор художнього тексту – Л.В.) > Ситуація Інтенція Мовна система Мовні і стилістичні норми	Комунікативна стратегія >	Композиція Композиційно-мовні форми > Стильові риси	Текст із властивими йому стилістичними характеристиками
--	---------------------------	---	---

Як бачимо, головною ланкою мовної комунікації є комунікативна стратегія. При цьому виділяють два аспекти комунікативної стратегії: стратегія тексту і стратегія мовленнєвого впливу. Обидва вони важливі в роботі з художнім текстом. У першому випадку в комунікативній стратегії реалізуються відношення „автор – текст”; у другому випадку в понятті „комунікативна стратегія” реалізуються відношення „текст – студент” і враховуються соціально значущі умови для сприйняття тексту студентом. Центральне місце комунікативної стратегії у процесі мовної комунікації пояснюється

тим, що вона є своєрідним ключем для переходу з передкомунікативної фази у фазу мовної реалізації інтенції автора. Із зазначеного випливає те, що з пари співвідносних понять „інтенція” і „комунікативна стратегія” онтологічно первинним є поняття інтенції. При цьому дослідник Е. Арндт підкреслює, що реально інтенція втілюється в конкретних мовних формах [11: 30].

Зіставимо також ще одну важливу для вивчення художнього тексту пару понять „комунікативна стратегія” і „композиція тексту”. Їхній зміст прокоментував, зокрема, німецький учений Г. Шпарке [14: 26]. На його думку, комунікативна стратегія є явищем комунікативно-мовленнєвого процесу, а композиція тексту є як характеристикою процесу, так і характеристикою результату мовної комунікації. Співвідношення цих понять виявляється в тому, що в композиційній структурі тексту можна виокремити два аспекти – тематичний / змістовий та операційний. Другий аспект безпосередньо зумовлений комунікативною стратегією автора тексту. Під комунікативною стратегією розуміємо послідовне об'єднання кількох систем, до складу яких належить психіка учасників комунікації (автора і студента-читача). При цьому кожний наступний психічний стан реципієнта залежить від попереднього. Саме тому важлива роль належить правильному вибору суб'єктом мовного впливу комунікативної стратегії. Внаслідок цього суттєвими є відповідні до кожного етапу навчання принципи відбору художніх текстів.

У процесі реалізації комунікативної стратегії необхідно послідовно вирішити багато завдань, серед яких: 1) досягнення контакту між комунікантами (художній текст – студент, викладач – студент, студент – студент); 2) залучення уваги студента як об'єкта мовного впливу до певного факту / явища тексту; 3) зміна рівня інформованості студента як об'єкта мовленнєвого впливу; 4) зміна чи збереження настанови студента на сприйняття тощо.

Суттєвим для роботи з художнім текстом є те, що комунікативна стратегія відправника тексту (його автора) підпорядковується дії інтра- та екстралінгвальних чинників (суб'єктивних та об'єктивних), які формують стиль [3: 20]. Проявляючись у композиції тексту, його композиційно-мовних формах і стильових рисах, ці чинники знаходять комунікативно виправдане втілення в стилістичній структурі тексту, який звичайно є модально маркованим. В основі категорії текстової модальності лежить авторське ставлення до того, про що повідомляється, тобто один з чинників обґрунтування комунікативної стратегії автора [2: 31]. Більше того, саме реалізована мовними засобами комунікативна стратегія забезпечує основні характеристики тексту (зв'язність, цілісність і виокремленість), зумовлює особливості його структури.

Таким чином, можна виокремити такі складники комунікативної стратегії: 1) формулювання кінцевої мети, яке включає вибір одного з множинності завдань для її досягнення, перетворення мотиву в мотив-мету; 2) формування стратегії – оцінка ситуації; 3) вербалізація – виконання [9: 72; 10].

Оскільки мовне спілкування на занятті завжди здійснюється з метою впливу на студента, важливим є „механізм пріоритетних стратегій, які виділяють, посилюють найважливіші в комунікативному плані компоненти змісту [художнього] тексту і послаблюють, редукують менш значущі” [1: 78]. Обираючи комунікативну стратегію в навчанні сприйняття художнього тексту в студентській групі, де перебувають студенти з різними рівнями сприйняття і типами темпераменту, опору слід ставити на ті особливості, які є сильнішим боком їхньої психіки, враховуючи при цьому етнічний

та лінгвістичний досвід студентів, віковий чинник, ступінь літературної освіченості, інтелектуальний рівень, ціннісну орієнтацію, можливості розвитку творчого потенціалу, індивідуальні відмінності в процесі навчальної діяльності.

Слід звернути увагу на специфіку роботи з художнім текстом на початковому етапі навчання мови. На цьому етапі головну увагу студентів концентрують не на своєрідності стилю письменника (студенти ще не мають достатньої кількості фоонових знань для такої оцінки), а на особливостях лінгвокраїнознавчого плану, історичної дійсності, що знайшли відображення в творчості письменника. Подібний підхід, на нашу думку, цілком не применшує ролі і значення літературознавчого аналізу, без якого неможливе адекватне прочитання будь-якого художнього тексту. Звернімо також увагу на те, що саме літературознавчі знання лежать в основі вибору тексту, відбору матеріалу для активізації мовлення студентів, виділення в структурі тексту його художніх і смислових доміант. Але літературознавчий аналіз тексту повинен передувати аудиторній роботі з ним і здійснювати його на цьому етапі навчання мають не самі студенти, які виконують вправи, запропоновані до тексту, а укладач цих вправ – викладач (наприклад, пошук ідейно-художніх доміант, навколо яких групується образний матеріал художнього тексту, вплив смислу характерів персонажів, у тому числі на фоні тієї чи іншої історичної дійсності тощо).

Організуючи роботу, спрямовану на розуміння тексту (лінгвокраїнознавче читання), пропонуємо застосовувати вільний асоціативний експеримент, виконувати ситуативні, проблемні та ігрові завдання.

Для досягнення кінцевої мети – сприйняття тексту як естетичного феномена – рекомендуємо зосередити увагу на навчанні адекватного сприйняття асоціативного світу автора тексту. Тут теж корисними є ігрові завдання, рольові гри, письмові творчі роботи.

Як показує тривалий досвід роботи з викладання слов'янських мов як іноземних, великий інтерес у студентів викликають завдання, які звернені саме до творчої активності студентів. Ми використовуємо таку систему ігрових завдань, яка ґрунтується на положеннях про навчальну і виховну функцію гри. Ігрові завдання успішно керують взаємостосунками в системі „викладач – колектив – студенти” (теорія особистості О.В. Петровського [6]), дають можливість виявити творчі резерви особистості студентів за умови збереження психогігієни в навчальному процесі [8: 59–60]; організують кероване навчання мовлення в процесі викладання на базі психології спілкування [7]. Пропонувати такі ігрові завдання, наприклад, студентам-філологам доречно вже з другого семестру першого курсу. Типи завдань відповідно варіюються, поступово зростає рівень їхньої складності.

Таким чином, художній текст є невід'ємним складником процесу формування комунікативної компетенції студентів у навчанні читання, а також інших видів мовленнєвої діяльності, особливо філологів, з початкового етапу навчання мови. Важливою ланкою формування комунікативної компетенції є комунікативна стратегія, яку слід розробляти з урахуванням індивідуальних творчих резервів особистості студента, його літературної освіченості та рівня інтелекту.

1. Бергельсон М.Б., Кибрик А.Е. Прагматический „принцип приоритета” и его отражение в грамматике языка // Известия АН СССР. Серия лит. и яз. – Т. 40. – № 4. – М., 1981. – С. 75–81.

2. Воробьева О.П. Стилистические средства в аспекте категории текста. – М., 1986.
3. Глаголев Н.В. Коммуникативное воздействие с элементами ложной информации // Речевое воздействие: психологические и психолингвистические проблемы. – М., 1986. – С. 18–27.
4. Журавлева Н.С., Зиновьева М.Д. О работе с художественным произведением в процессе изучения языка // Современное состояние и основные проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы: Доклады советской делегации на V конгрессе МАПРЯЛ. – М., 1986. – С. 121–128.
5. Корман Б.О. Изучение текста художественного произведения. – М., 1972.
6. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. – Х., 2002.
7. Леонтьев А.А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному. Психолингвистические очерки. – М., 1970.
8. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М., 1989.
9. Сухих С.А. Речевые интеракции и стратегии // Языковое общение и его единицы. – Калинин, 1986. – С. 70–76.
10. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики коммуникативных единиц. – М., 1986.
11. Arndt E. Kommunikations Bedingungen – stilbildende faktoren – Text – und Stilkonstitution Zeitschr. für Germanistik. – N. 1. – Leipzig, 1980. – S. 28–33.
12. Hymes D. On communicative Competence // Sociolinguistics: Select reading / Ed. J.P. Pride and J. Holmes. – Harmondsworth, UK: Penguin, 1972. – P. 95–147.
13. Rehbein J. Komplexes Handeln: Elemente der Handlungstheorie der Sprache. – Stuttgart, 1977.
14. Starke G. Zur Textkomposition von reportagen in funktionalkommunikativer Sicht // Kommunikative Aspekte des Textes. – Potsdam, 1986. – S. 25–31.

THE ROLE OF THE FICTIONAL TEXT WHILE TEACHING A FOREIGN LANGUAGE (COMMUNICATIVE COMPETENCE, COMMUNICATIVE STRATEGY)

Lyudmyla Vasyljeva

Ivan Franko National University of L'viv

In addition to communicative, a fictional text also has aesthetic communicative features. It enables a teacher to involve students in creative activities and to form almost all subsets of communicative competence such as linguistic, professional, sociolingo-cultural, formal-logical and paralinguistic. The communicative strategy is a significant tool for providing communicative skills which are developed as the student's creative potential is taken into account.

Key words: fictional text, communicative competence, communicative strategy, and creativity.